

MARTIN HULÍN, JANA MIHÁLIKOVÁ

MLÁDEŽ A PARTICIPÁCIA

01

iuventa

02

ODKAZY
Z VÝSKUMU

participácia

ÚVOD	3
ČO MUSÍME BRAŤ DO ÚVAHY?	4
MINIMUM O PARTICIPÁCII	5
PODOBY PARTICIPÁCIE	6
POLITICKÁ PARTICIPÁCIA	7
OBČIANSKA PARTICIPÁCIA	11
OBČIANSKE POZNATKY A SCHOPNOSTI MLADÝCH	15
VÝZVY A PROBLÉMY PARTICIPÁCIE – SUMA SUMARUM	20

Politika voči mládeži postavená na poznatkoch

Jedným zo základných odkazov európskej politiky voči mládeži je zdôrazňovanie nevynutnosti tvorby politiky postavenej na relevantných podkladoch a vytvorenej v konzultáciách s cieľovými skupinami, ktorých sa politické rozhodnutia dotýkajú. Na Slovensku sa mládežnícka politika dlhodobo tvorí najmä v spolupráci odborníkov a tých, ktorí sa deťom a mládeži profesionálne venujú. Konzultácie s mládežou nie sú tradičnou súčasťou tvorby politiky na Slovensku a dôveryhodné informácie z výskumov sú k dispozícii iba v prípade negatívnych javov a trendov. Práve z týchto dôvodov sa od roku 2005 posilnila línia priamej podpory výskumu a konzultácií v mládežníckej politike¹. Zaujímavé výsledky výskumov sú prezentované vo forme rôznych výstupov (publikácií, tlačových správ, policy briefov a pod.)

Mantra o súčasnej mládeži

Ak patríte medzi tých, ktorí sledujú informácie a vyhlásenia o súčasnej mládeži, museli ste sa na rôznych miestach stretnúť s názorom, že súčasná generácia je málo aktívna, že ju nič nezaujíma a že to nedopadne dobre ako s nimi tak aj s celou spoločnosťou. Téma participácie mládeže – ich aktívnej účasti na rôznych úrovniach spoločnosti – je zároveň témou, ktorá spája najrozličnejšie cieľové skupiny: rodičov, pedagogických zamestnancov a zamestnankyne, politikov a političky na rôznych úrovniach atď.

Pasivita mládeže ako odkaz

Publikácia, ktorú dostávate do rúk, vychádza z analýzy zistení dostupných výskumov, hľadá súvislosti a pokúša sa formulovať závery, ktoré nám všetkým môžu pomôcť pochopiť, ako sa (ne)správajú súčasní mladí ľudia a aké sú príčiny tohto stavu: ich motívy, presvedčenie atď. Keďže človek je spoločenský tvor a patriť niekam je základnou životnou potrebou a preto pasivita a dobrovoľné dištancovanie sa mládeže od diania v komunitách či celej spoločnosti musí mať svoje príčiny a vysvetlenia. Načrtnutie možných príčin na základe informácií z výskumov je základným cieľom publikácie. Zároveň to môže byť aj banka informácií pre rôzne cieľové skupiny, na základe ktorých môžu pochopiť správanie mládeže a tak pripraviť vhodné opatrenia a kroky. Práve pre tento účel sme v závere pripravili niekoľko odporúčaní.

¹ Od roku 2005 sa pripravilo viacero dokumentov a opatrení na rozvoj tejto oblasti: vznik elektronického dataarchvu výskumov o mládeži (www.vyskummladeze.sk), vytvorenie Národnej správy o mládežníckej politike v SR pre Radu Európy (2005), priama podpora výskumov o mládeži v absentujúcich témach (2008 – 2009, 2010 – 2013), vytvorenie Správy o mládeži 2010.

Komu je určená

Publikácia je určená rôznym cieľovým skupinám, ktoré pracujú s mladými ľuďmi alebo rozhodujú o vzniku opatrení, ktoré môžu ovplyvniť kvalitu ich života. Nie je jednoduché zachytiť „ducha“ generácie súčasných mladých ľudí. Na druhej strane sme sa na všetky dostupné informácie (vedecky overené) pozreli z nadhľadu a dali sme ich do súvislosti tak, aby ukázali, čo môžeme robiť ako politici/političky, učitelia, pedagogickí pracovníci a pracovníčky, rodičia, komunitní pracovníci a pracovníčky a i.

ČO MUSÍME BRAŤ DO ÚVAHY?

Problematika participácie a občianstva je široká a nemožno jej plnohodnotne porozumieť bez toho, aby sme ju zasadili do širšieho globálneho kontextu, v ktorom sa formuje. Ako zdôrazňujú autori Medzinárodnej štúdie občianstva a občianskej výchovy z roku 2009 (ICCS), posledné dekády priniesli niekoľko dôležitých zmien a s nimi aj nové výzvy pre krajinu Európy (Schulz, Ainley, Fraillon, Kerr, Losito, 2010):

Modernizácia spoločností a nárast individualizmu. Prístup k novým technológiám a médiám ako aj zvýšený záujem o spotrebu vzbudzujú obavu o stratu tradičných foriem komunitného života. Dochádza tak k zmene chápania občianstva ako povinnosti (voliť, platiť dane, rešpektovať zákony) k občianstvu na základe angažovania sa (autonómnosť a asertivita) berúc do úvahy životný štýl mládeže.

Meniaci sa pojem občianstva. Mení sa tradičné chápanie občianskych práv na základe príslušnosti k suverénemu štátu. Kľúčovým už nie je príslušnosť k štátu ale čoraz viac sa zdôrazňuje individualita (regionálnej a medzinárodnej úrovni). Úvahy tak smerujú od občianstva ako štatútu (na základe národnosti) k občianstvu ako identite (dimenzia Európskeho občianstva).

Multikultúrna spoločnosť. Motivácia migrovať v dôsledku hľadania práce, úteku pred prenasledovaním či kultúrnymi napätiami predstavuje výzvu pre rovnosť príležitostí, spravodlivosť či vzájomnú toleranciu. Úlohou občianskej výchovy je vybaviť mládež potrebnými kompetenciami pre život v multikultúrnej spoločnosti. To na druhej strane otvára otázky o vyvažovaní práv a tradícií kultúrne odlišných komunit. Vonkajšie hrozby a bezpečnosť. Zvýšenie teroristických hrozieb vedie k úvahám o spoločenských opatreniach voči nim a ako jedným z nástrojov prevencie sa zdôrazňuje občianska výchova.

Flexibilnejšie poňatie identity. Príslušnosť ľudí k viacerým komunitám (na lokálnej, regionálnej či medzinárodnej úrovni) vytvára tlak na uznanie viacnásobných identít a nastolujú sa tak otázky o „kozmpolitnom občianstve“.

Výzva demokracii. Klesajúci záujem o politiku a dianie v spoločnosti ako aj prehlbovanie sociálnych nerovností vyvolávajú znepokojenie o úrovni a legitimitu politických inštitúcií.

MINIMUM O PARTICIPÁCII

Participácia nie je len o voľbách

Vychádzame z predpokladu, že bez participácie (aktívnej účasti) nemôže správne fungovať demokracia. Participácia už presahuje právo voliť a byť volený a do popredia sa dostáva právo mať prostriedky a príležitosti ovplyvňovať a zapájať sa do rozhodnutí týkajúcich sa širšieho spoločenstva. To na druhej strane kladie nemalé nároky na schopnosť a ochotu utvárať a prejaviť vlastný názor, vzájomne sa ovplyvňovať, debatovať o veciach verejných, inšpirovať či hľadať podporu pre svoje názory a záujmy v snahe dosiahnuť želané zmeny ako aj tlačiť na transparentnosť a efektivitu rozhodovania. To si vyžaduje učenie sa demokracii už od skorého veku. Princípy demokracie a občianstva si totiž musí osvojiť každá generácia vždy od základov.

Vedieť a môcť participovať

Participácia sa stala jedným z najdôležitejších aspektov súčasnej mládežníckej politiky v zmysle rozvíjania aktívneho občianstva mládeže. Európska mládežnícka politika dáva vysokú prioritu podpore participácie mládeže, ako to dokladajú viaceré kľúčové dokumenty² a ako sa to odráža aj v rôznych vytvorených podporných nástrojoch a opatreniach (grantový program Mládež v akcii, Európsky portál pre mládež, špecializovane vzdelávacie SALTO centrum k téme participácia, téma participácia ako jedna zo základných tém Európskeho znalostného centra o mládežníckej politike EKCYF atď.).

Ako to vlastne je?

Avšak už na úrovni Európskej mládežníckej politiky sa stretne s niektorými protichodnými pohľadmi na význam participácie (Loncle & Muniglia, 2008). Napríklad Biela kniha o mládeži z roku 2001 chápe participáciu širšie a berie do úvahy aj sociálne zmeny, ktoré vedú k novým formám spoločnosti, čím akceptuje aj určitú mieru neistoty. Na druhej strane sa v rámci Európskeho paktu o mládeži pojem participácie spája skôr s podporou existujúcich štruktúr a inštitúcií. Ak sa mládež aktívne nezapája do týchto inštitúcií a štruktúr, chápe sa to ako poškodzovanie ich politickej legitimacy. Mládež však patrí k hlavnej skupine

² Biela kniha o mládeži (2001), Európska charta o participácii mladých ľudí na živote obcí a miest (2003), Európsky pakt o mládeži (2005), Európska stratégia pre mládež: Investovanie a posilňovanie postavenia mládeže (2009)

používateľov verejných služieb (vzdelávacích, dopravných, knižných, kultúrnych) a jej názory nesmú byť politikmi opomínané.

Niektoré súčasné dilemy participácie

Kľúčovou však naďalej ostáva otázka, ako propagovať a dosiahnuť ambiciózne ciele, ktoré si Európska únia stanovila v oblasti mládežníckej participácie a ako sa napríklad postaviť k negatívnej participácii (rasistické či inak nenávisťné protesty a aktivity), ktoré porušujú základné princípy demokracie, slobody a tolerance, avšak zároveň spadajú pod „rúško“ aktívnej participácie.

PODOBY PARTICIPÁCIE

Participácia prichádza v rozličných podobách. V užšom politickom chápaní, ktoré sa zaoberá najmä vzťahom jednotlivcov-občanov a štátu, siahajú tieto formy od príležitostného zapájania sa cez poskytovanie informácií až k priamejším formám akými sú ovplyvňovanie politiky cez vlastné myšlienky, návrhy a riešenia až po volenie zástupcov (demonštrácie, petície, fóra, mítingy, okrúhle stoly, mládežnícke rady, voľby).

V širšom chápaní, ktoré sa týka vzťahu jednotlivca a komunity, sa u participácie zdôrazňuje sociálny a kultúrny život, ako je spolčovanie sa vo voľnom čase (športové, umelecké, environmentálne združenia) či venovanie sa sociálnym médiám a do popredia sa dostávajú aj otázky sociálneho vylúčenia a zabezpečenia prístupu k aktívnemu sociálnemu a kultúrnemu životu. Potreba patriť niekam následne umožňuje, aby sa z členstva stal nástroj utvárania sociálnej identity a pocitu spolupatričnosti.

Skutočná versus dekoratívna participácia

Už v roku 1969 upozornila Sherry Arnstein, autorka známeho „rebríka“³ občianskej participácie, na skutočnosť, že existujú závažné rozdiely v jej úrovniach. Hlavným zámerom bolo odlíšiť skutočné formy participácie (s výraznou mocou občanov) od prázdnych a rituálnych foriem, ktoré sú výrazne manipulačné a dekoratívne. Mladí ľudia často prežívajú participačné

„Nestačí poskytnúť mládeži subjektívny pocit účasti ale ich názory a potreby by mali mať merateľný dopad na rozhodovanie.“

³ Jedná sa o typológiu ôsmych úrovni participácie s ohľadom na rozsah občianskej moci. Prvé dve najnižšie úrovne predstavujú „neparticipáciu“ s najmenšou mocou a označujú sa ako manipulácia a terapia. Ďalšie tri úrovne predstavujú „tokenizmus“ a označujú sa ako informovanie, konzultovanie a zmierovanie. Najvyšší stupeň predstavuje „moc občana“ a označuje delegovanie moci a občiansku kontrolu.

programy len pre „efekt“ a viaceré ich aktivity ako skejtovanie, skvotovanie či protesty sú skôr kriminalizované, než aby boli považované za prejavy participácie (Walther, Stauber, & Pohl, 2009). Skutočná participácia si vyžaduje vyváženú moc a rešpektovanie úlohy mládeže v demokratických procesoch. Nestačí poskytnúť mládeži subjektívny pocit účasti ale ich názory a potreby by mali mať merateľný dopad na rozhodovanie, čím by malo byť možné posúdiť, či mali moc a zastúpenie v takýchto procesoch. Bez patričných výziev a motívácie sa mladí budú cítiť znudení a časom stratia záujem aktívne participovať.

„Mladí chcú zároveň participovať tu a teraz a ak má byť pre nich participácia zmysluplná, musia mať príležitosť spolurozhodovať kým sú mladí, a nie až neskôr v dospelosti.“

Mladí chcú zároveň participovať tu a teraz a ak má byť pre nich participácia zmysluplná, musia mať príležitosť spolurozhodovať kým sú mladí, a nie až neskôr v dospelosti. Ešte dôležitejšie ako je vypočutie ich názorov a učenie sa poznatkom o demokracii a občianstve je zabezpečenie príležitostí pre praktikovanie participácie. Tu sa však stretávame s určitým paradoxom, a síce, že možností pre zapojenie sa do diania v spoločnosti sú oveľa širšie ako

kedykoľvek v minulosti, čo však nutne nevedlo k vyššiemu zapojeniu mládeže, ako ukážeme v nasledujúcich častiach.

POLITICKÁ PARTICIPÁCIA

Azda v každej publikácii či článku, ktorý sa venuje participácii mládeže si autori neodpustia zopakovať mantru, ktorou neustále zdôrazňujú, ako veľmi je mládež apatická, nezainteresovaná a ľahostajná k daniu v spoločnosti (Banaji, 2008). V nasledujúcich častiach si bližšie tento stav analyzujeme a poukážeme na možné súvislosti medzi úrovňou participácie a mierou záujmu, dôvery a výchovou.

Účasť na voľbách a záujem o politiku

Politická participácia sa týka najmä takých foriem účasti, ktoré sú zamerané na ovplyvnenie vládnych aktivít, či už priamo ovplyvnením implementácie verejných politík alebo nepriamo výberom volených zástupcov. Zaraduje sa medzi fundamentálne piliere demokracie, keďže predstavuje „moc občana ako základný element trvalej udržateľnosti demokracie prostredníctvom práva jednotlivca zúčastniť sa verejného rozhodovacieho procesu“ (Macháček 2008b, 175 s.). Z tohto pohľadu sa k formám politickej participácie zaraďujú predovšetkým formálne akceptované a inštitucionalizované činnosti ako hlasovanie vo voľbách, podieľanie sa na kampaniach, členstvo v strane alebo politickej mládežníckej organizácii, či kandidovanie vo voľbách. Pre tvorcov politík sú voľby považované za lakmusový papierik indikujúci vzťah medzi občanmi a politikou. V tejto časti sa budeme predovšetkým venovať

analýze volebného správania a volebným preferenciám, ktoré sú relatívne dobre preskúmané. Bližšie sa pozrieme aj na celkový záujem u mladých ľudí o politiku.

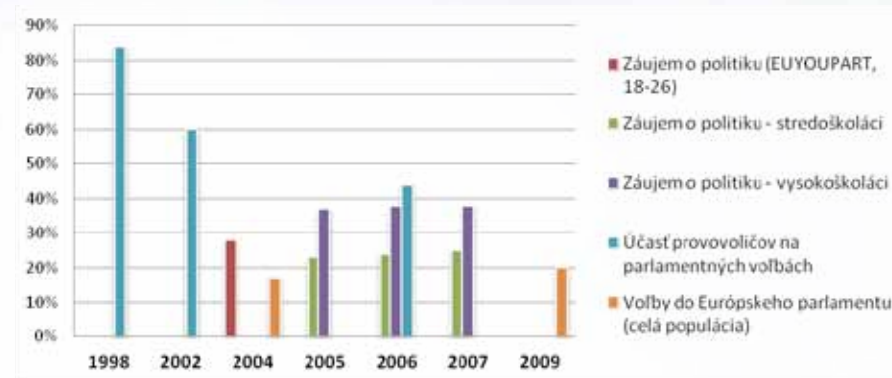
Je faktom, že od roku 1998, kedy bola zaznamenaná doteraz najväčšia účasť prvovoličov na voľbách do NRSR (vyše 80 %), a to aj vďaka veľkej podpore a aktívnej mobilizácii Radou mládeže Slovenska, sa na volebnom procese zúčastňuje čoraz menej mladých ľudí (Macháček, 2008a; Macháček, Podoláková & Mihálik, 2010; Žúborová, 2010). Vysoká účasť v roku 1998, označovaná aj ako „success story“ okrem iného poukazuje aj na tú skutočnosť, že ak mladí ľudia vnímajú, že zmena je želaná, možná a uskutočniteľná, sú ochotní a silne odhodlaní ju aj volebne podporiť.

Vo voľbách v roku 2002 by sme však eufóriu z roku 1998 hľadali už ťažko, keďže až polovica prvovoličov vyjadrila nezáujem o tieto parlamentné voľby (42 % účasť u prvovoličov, 55 % u celej populácie) (graf č. 3) (Macháček, 2005). Nízky záujem o politiku prevládala aj v období 2005 až 2007, kedy svoj záujem prejavilo okolo 38 % vysokoškôľákov a 24 % stredoškôľákov (Macháček, 2008a).

A hoci je záujem o domáce politické dianie pomerne nízky, záujem o udalosti v Európe je ešte nižší a celkovo najnižší z krajín EÚ. Volieb do Európskeho parlamentu v roku 2004 sa zúčastnilo iba 17 % Slovákov. Síce nepoznáme údaje z ohľadom na vek, účasť mladých ľudí zrejme významne neprekročila túto hodnotu. Bola to pritom najnižšia účasť v celej EÚ. Záujem o politiku v tomto roku prejavilo iba 28 % mládeže (vo veku 18 až 26 rokov), čo bolo opäť najmenej z celej EÚ (najväčší záujem prejavili v Nemecku – 51 %) (Macháček, 2009). Tu sa už začalo hovoriť o možnom občianskom deficite mládeže (Macháček, 2008a). Celkovo však v tomto období prevládala v Európe u mladých ľudí nezáujem o politiku (63 %). Značný nezáujem o Európske udalosti sa opätovne prejavil vo voľbách do Európskeho parlamentu v roku 2009 kde sme „obhájili“ posledné miesto s účasťou iba 20% (Macháček, 2010). Všeobecným trendom sa ukazuje byť väčší záujem staršej a vzdelanejšej mládeže o dianie v politike. Paradoxné pritom je, že Európske inštitúcie majú Slovákov výrazne vyššiu dôveru ako národné politické inštitúcie (pozri bližšie časť „Dôvera“).

V súvislosti s nízkym záujmom i účasťou na voľbách sa objavili návrhy na zníženie volebného práva na 16 rokov. Zástancovia takejto zmeny dúfajú, že by to mohlo zvýšiť motiváciu mládeže participovať a posilniť ich záujem o politiku. Tiež sa nádejavajú, že by takýto krok napomohol silnejšiemu začleneniu mládeže do politického procesu a zvýšila sa tak ich spokojnosť s politickými inštitúciami. Avšak je veľmi otáznne, do akej miery zohráva práve vek kľúčovú úlohu, a či by sme nemali hľadať skôr súvis s negatívnou skúsenosťou s politikou a nižšou informovanosťou a sebadôverou. Samotná mládež i rodičia tínedžerov nepovažujú zníženie volebného veku za správne, napr. až 86 % 16-ročných v Nemecku je proti takejto zmene a až 72 % ich rodičov (Feldmann – Wojtachnia et al., 2010), a podobne sa vyjadrili aj Slovenský stredoškôľáci v rámci skupinových diskusií (Macháček et al., 2010). Radšej by uvítali možnosť hlasovanie prostredníctvom internetu. Ak by to bolo umožnené, až 43 % deklarovalo svoju ochotu zúčastniť sa volieb do Európskeho parlamentu, čo je zhruba o 10 % viac, ako sa ich skutočne zúčastnilo (Macháček, 2010).

Graf č. 3: Záujem mladých ľudí o politiku a účasť na parlamentných voľbách (Macháček 2005, 2008a, 2009, 2010).

Mládež a obzvlášť prvovoliči sú v niektorých ohľadoch špecifickí a už pomerne skoro prejavujú značnú citlivosť na porušovanie etických zásad, ako je nepoctivosť a korupcia v politike, zámer manipulovať a klamať, zneužívať svoje postavenie, nečestné obohacovanie sa či nemožnosť dobiť sa spravodlivosti (Gyarfášová & Velšic, 2002; Macháček, 2008c).

Ďalším špecifikom prvovoličov je ich nevyhranený názor na politiku, ktorý sa prejavuje vysokou, takmer 75% nestrannosťou (v zmysle ľavica a pravica) (Macháček, 2008c). Podobné výsledky priniesla aj štúdia ICCS z roku 2009, kedy až 68 % našich žiakov vo veku 14 rokov vyjadrilo, že nepreferujú žiadnu politickú stranu (v ostatných krajinách je celkový priemer na úrovni 50 %). Vysoká nestrannosť má potom zrejme za následok aj tzv. „last minute“ voličov, ktorí sa rozhodujú zväčša na poslednú chvíľu a po kritickom zvážení na rozdiel od dlhodobejšej väzby na nejakú politickú stranu, ako je to skôr u staršej generácie (Gyarfášová, 2006). To ich zároveň ovplyvniteľnejšími, ak k tomu pridáme aj skutočnosť, že sa sami považujú za nedostatočne informovaných a málo kompetentných v tejto oblasti. Odráža to aj skutočnosť, že zhruba 11 % z nich ani nevedela, prečo si vybrali danú politickú stranu (Macháček et al., 2010).

„Dnešná mládež pred voľbami oveľa viac váha. Hlasujú iba v určitých prípadoch, najmä ak vnímajú rozhodnutia za účinné a zmysluplné.“

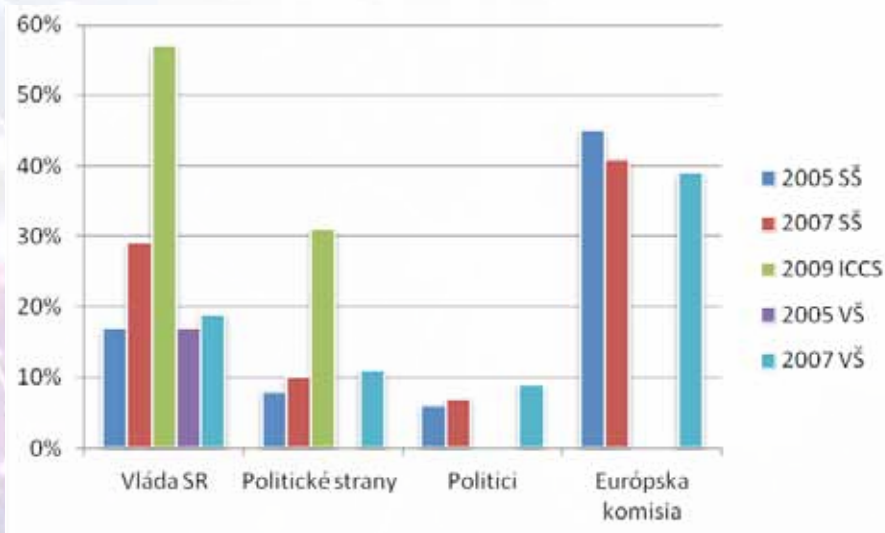
Sme teda svedkami dlhodobejšieho trendu „depolitizácie“ mládeže. Tento rozchod mladých ľudí s formálnymi politickými štruktúrami sa však objavuje viac menej vo všetkých európskych krajinách (Macháček, 2008b). Dnešná mládež pred voľbami oveľa viac váha. Hlasujú iba v určitých prípadoch, najmä ak vnímajú rozhodnutia za účinné a zmysluplné. Hlasovanie sa u nich stalo oveľa pozornejším ako v minulosti, čo so sebou prináša aj problémy. Staršia generácia zvykne hlasovať systematickejšie z pocitu povinnosti. Aj keď si medzi kandidátmi nevedia vybrať (prípadne túto možnosť ani

prakticky nemali) idú hlasovať v súlade s predstavou správneho občana.

Ak má byť volebné rozhodnutie u mladých urobené na úprimnom presvedčení, často ich to vedie k nerozhodnosti alebo nepravidelnej účasti na voľbách. Zdržanie sa hlasovania je často zamýšľané ako protest či prejav nesúhlasu. Mnohí nehlasujú, pretože ich žiadna politická strana nedokáže uspokojiť. Pohotovejšie rozoznávajú nefunkčnosť politického systému, voľby vnímajú veľmi kriticky a svojou ignoráciou spochybňujú politických predstaviteľov a poukazujú na zlé fungovanie politického systému (korupcia, priepasť medzi voličmi a volenými, extrémizmus). Pokladať ich za politicky apatických a pasívnych je príliš zjednodušujúce a odráža aj isté neporozumenie pojmu participácia.

Ako je vôbec možné na základe skutočnosti, že politici a vlády sú považované za skorumpované a necitlivé na názory občanov, zabrániť mladým ľuďom, aby si vybrali akceptovanie apatie či extrémistické formy aktívneho občianstva pred demokratickými formami.

Graf č. 5: Dôveryhodnosť politických inštitúcií u mladých ľudí (SŠ – stredoškólači, VŠ – vysokoškólači, ICCS – 14 roční) (Macháček 2008a, Schulz et al., 2010).

„Zdržanie sa hlasovania je často zamýšľané ako prejav nesúhlasu. Svojou ignoráciou spochybňujú politických predstaviteľov a poukazujú na zlé fungovanie politického systému.“

Dôvera politickým inštitúciám

Dôveryhodnosť voči politickým inštitúciám je celosvetovo dlhodobo skúmanou oblasťou, ktorej sa výskumníci venujú už vyše 50 rokov (napr. pravidelne sa opakujúce prieskumy World Value Survey). Najzreteľnejším trendom je pokles dôvery politickým inštitúciám medzi dospelými a mládež nie je v tomto smere výnimkou. Nízka dôvera politickým inštitúciám sa potom premieta aj do klesajúceho záujmu o politiku i volebného správania, kedy sa buď rozhodnú neísť voliť alebo volia tzv. „menšie zlo“.

Dlhodobo najnižšiu dôveru majú u mládeži politické strany a politici, ktorých dôvera sa pohybuje na úrovni 10 % a menej (graf č. 5) (Macháček, 2008a). Pomerne vyššej dôvery sa vláda (57 %) i politické strany (31 %) tešia u 14 ročnej mládeže (Schulz et al., 2010). Na druhej strane si relatívne vysokú úroveň dôvery udržiavajú Európske inštitúcie. Avšak ani táto relatívne vysoká dôvera nepostačuje na to, aby podnietila mladých ľudí k väčšiemu záujmu o voľby do europarlamentu.

Stratu dôvery ilustrujú negatívne názory mladých na politiku, ktorú vnímajú ako „špinavú vec“ (77 %), politikov za „skorumpovaných“ (70 %) a neriešiacich ich problémy (88 %), čo sa potom odráža aj na ich pocite, že nemajú žiadny vplyv na to, akým smerom sa spoločnosť uberá (76 %) (Gyarfášová, 2006).

„Znechutenie z politikov, ktoré prežíva veľká časť mládeže je spôsobené aj tým, akým spôsobom sa u nás politika „robí“, a často vedie u mladých k veľkej nedôvere v politikov a politické strany.“

Znechutenie z politikov, ktoré prežíva veľká časť mládeže je spôsobené aj tým, akým spôsobom sa u nás politika „robí“, a často vedie u mladých k veľkej nedôvere v politikov a politické strany spojenej s pocitom malej šance na zmenu pomerov, resp. pocitom nemožnosti vecí zmeniť. Nemožno sa potom čudovať nechote a nezájmu zapájať sa do takéhoto procesu. Nedávne udalosti ohľadom kauzy „Gorila“ však ukázali, že mladí ľudia sa dokážu nadchnúť pre dôležité spoločenské otázky a participovať na zmene, ak v tom vidia zmysel.

OBČIANSKA PARTICIPÁCIA

Na rozdiel od politickej participácie, ktorá je úzko spätá s inštitucionalizovanými aktivitami a činnosťami, sa občianska participácia týka širšieho spektra rôznorodých neinštitucionalizovaných činností spojených s občianskou aktivitou v spoločnosti (napr. iniciatívy, kampane, hnutia, projekty, a pod.).

Členstvo v organizáciách a zapájanie sa do ich aktivít sa považuje za hlavný ukazovateľ začlenenia a prejav kolektívnej sociálnosti. Miera zapájania Európanov v období 1990 až 1999 poukazovala na určitú stabilitu, kedy takmer 1 z 2 Európanov bol členom nejakej organizácie alebo združenia (Walther et al., 2009). Dnes je to však u mládeži oveľa menšie číslo. Mládež v EÚ⁴ vo všeobecnosti nie je príliš aktívna v organizáciách, pričom iba 1 z 5 mladých bol v roku 2007 členom, z toho až polovica v športových kluboch. Sú to práve mladší s lepším vzdelaním, ktorí sa skôr zapájajú do športových alebo mládežníckych organizácií⁵.

Údaje z prieskumu Gallovej – Krigerovej (2006) o Slovenskej mládeži taktiež poukázali na výrazný nezáujem 14 až 16 ročných o aktivity takmer každého typu organizácií (70 %) s výnimkou hudobných, športových či divadelných združení. Na druhej strane výrazne klesá záujem o politické a odborové organizácie. Do aktivít aspoň jedného typu organizácie sa mladí z východného bloku (Poľsko, Bulharsko, Maďarsko, Litva či Slovensko) v roku 2011 zapájali výrazne menej (34 – 46 %) ako ostatní⁶ (najviac sa zapájajú Holanďania, Íri a Dáni, zhruba 65 – 72 %). Účasť našej mládeže na aktivitách mládežníckych organizácií sa posledné roky stabilizovala zhruba na úrovni 12 – 15 % (Gallo & Lenčo, 2009).

Trendom posledného obdobia je zmena participácie mládeže v celej Európe k nepravidelnému a individualizovanému tráveniu voľného času, čo zrejme odráža zmeny ich priorit a odlišných záujmov. Poukazuje na to aj skutočnosť, že o organizované voľnočasové aktivity prejavilo v priebehu rokov 2007 – 2011 záujem iba 16 % až 24 % mládeže⁷. Najradšej trávia svoj voľný čas nejakou formou cvičenia (45 % prechádzkami, bicyklovaním, športovaním) a stretnutiami s priateľmi (40 %). Mnohí mladí ľudia (takmer 50 %) nevedia o možnostiach zapojenia sa v miestnej komunite a majú slabé poznatky o fungovaní mládežníckych organizácií, čo iba posilňuje ich nezáujem (Gallo & Lenčo, 2009). Staršia mládež zas sústreďuje svoju pozornosť na uplatnenie sa na trhu práce čo ovplyvňuje aj spôsob trávenia ich voľného času. Stále viac ho využívajú pre doplnenie odbornosti, na kompenzáciu pracovného zaťaženia a udržanie svojho zdravia (Sobihardová, 2002).

Dlhodobým trendom je zmena participácie mládeže v celej Európe k nepravidelnému a individualizovanému tráveniu voľného času. Stále viac ho využívajú pre doplnenie odbornosti, na kompenzáciu pracovného zaťaženia a udržanie svojho zdravia.“

V oblasti občianskej participácie patria k najčastejším formám individuálne prejavy ako sú finančné dary (70 % v roku 2005 a 80 % v roku 2007) a podpísanie petície (30 % v roku 2005 a 40 % v roku 2007). Menej sú už mladí ochotní zúčastniť sa zhromaždenia alebo demonštrácie (iba 15 %). Podobne sa vyjadrili aj mladí v ostatných krajinách EÚ, kedy petíciu podpísalo takmer 30 % a demonštrácie sa zúčastnilo 20 % z nich⁸.

„Mladí ľudia sa kúpou alebo ignorovaním určitých výrobkov či služieb snažia ovplyvniť fungovanie korporácií či upozorniť na porušovanie ľudských práv.“

Vzhľadom na narastajúci konzumný spôsob života sa dokonca aj spotreba môže stať nástrojom občianskej aktivity. Rozhodnutia o spotrebe, ktoré sa týkajú ľudských práv, ekológie, práv zvierat, fair trade výrobkov môžeme považovať za formu etickej spotreby (Banaji & Buckingham, 2009). Mladí ľudia sa kúpou alebo ignorovaním určitých výrobkov (tričiek, kávy, čaju, hudby) či služieb snažia ovplyvniť fungovanie korporácií či upozorniť na porušovanie

ľudských práv (napr. detská práca). V tomto prípade by sme mohli hovoriť o premene hlasu za peniaze (z jednej osoba a jedného hlasu s stáva jedno euro za jeden hlas).

Špecifickú skupinu mládeže predstavuje vidiecka mládež, ktorá vo výraznejšej miere prejavuje záujem o dianie v obci (Moravčíková, Hanová, Barát & Prokejinová, 2010). Taktiež sa považuje za dobre informovanú o dianí v obci, vo veľkej miere sa zúčastňuje na miestnych podujatiach a činnostiach spolkov. Tieto výsledky ilustrujú, ako väčší pocit spolupatričnosti a závislosti na vzájomných vzťahoch vidieckej mládeže a miestnej komunity sprevádza väčšia ochota zapájať sa do diania v nej.

„Vidiecka mládež, ktorá je znevýhodnená a má nižšie vzdelanie sa menej zapája a zaujíma o organizované aktivity. Skúsenosť ich učí, že tradičné formy participácie nie sú dostatočne účinné, aby niečo zmenili alebo sú pre nich úplne nedostupné, a tak sa čoraz menej aktívne zapájajú.“

Inou špecifickou skupinou je neorganizovaná vidiecka Rómska mládež, ktorá čelí viacerým prekážkam pre participáciu (Kusá, 2009). Je to v prvom rade ochudobnené prostredie a zlá infraštruktúra (chýbajú ihriská či klubové priestory) čo ju núti tráviť voľný čas doslova na ceste. Často majú jedinou možnosť zapojiť sa do záujmových a voľnočasových aktivít v základnej škole, kde je však mládež staršia ako 16 rokov automaticky vylúčená. Navyše je táto mládež i po počiatocnom nadchnutí veľmi náchylná na rýchlu stratu záujmu (stereotypnosť aktivít, pokazené a zastaranými nástrojmi, neochota vedúcich vymýšľať nové činnosti). Častou prekážkou pravidelnej účasti na záujmovej činnosti sú aj presvedčenia ich rodičov z márnenia času či nedostatok financií (spoplatnené ihriská, športové vybavenie, potreba cestovať do

8 Ibid.

⁴ Flash Eurobarometer No. 202 (2007). Young Europeans - Survey among young people aged between 15-30 in the European Union, February 2007, The Gallup Organization.

⁵ Flash Eurobarometer No. 319a (2011). Youth on the move February 2011 study young EU citizens' participation in society. (aged between 15 and 30), The Gallup Organization.

⁶ Flash Eurobarometer No. 319a (2011). Youth on the move February 2011 study young EU citizens' participation in society. (aged between 15 and 30), The Gallup Organization.

⁷ Flash Eurobarometer No. 202 (2007). Young Europeans - Survey among young people aged between 15-30 in the EU

najbližších obcí).

Veľkou bariérou sú však predsudky a stereotypy majority, ktorá si často neželá ich prítomnosť a je sprevádzaná pocitmi zahanbenia. Takéto symbolické vylúčenie (neochota spolupracovať s Rómami) je pociťované viac ako priestorová segregácia. Rómovia následne prejavujú istú nedôveru voči aktivistom a vedúcim krúžkov (napr. podozrievanie z obohacovania) a svojim ohováraním ich výrazne demotivujú.

U mladých ľudí sa ukazuje zjavný vzťah medzi ich sociálnou situáciou a ich postojmi k občianstvu a participácii. Mládež, ktorá je znevýhodnená a má nižšie vzdelanie sa menej zapája a zaujíma o tieto aktivity (Rómska mládež)⁹. Prepojenie medzi vzdelaním a politickou participáciou však nie je iba o lepšej informovanosti a väčších poznatkoch o politickom systéme študujúcej mládeže ale aj pozitívnych skúsenostiach pri využívaní verejných služieb, prístupu k vyššiemu vzdelaniu, výberu kariéry. K tomu sa pridávajú najmä u znevýhodnenej mládeži zvýšené pocity neistoty, čo smeruje ich energiu od sociálnych a politických otázok na zvládanie nárokov vlastného života. Skúsenosť ich učí, že tradičné formy participácie nie sú dostatočne účinné, aby niečo zmenili alebo sú pre nich úplne nedostupné, a tak sa čoraz menej aktívne zapájajú.

V úzadí výskumu participácie sú však mládežnícke subkultúry, ktoré sú často utvárané okolo alternatívnych hudobných scén: punkáči, gotici, metalisti orientovaní skôr na ľavo (antifašisti) a skíni, neonacisti či húlígani zas viac napravo (Walther et al. 2009). Oproti bežnej mládeži majú tieto skupiny viac skúseností s politickou participáciou (Loncle & Muniglia, 2008). Bežne vedú politické diskusie a účastia sa na protestoch. Zaujímavou skupinou sú aj hip-hoperi, ktorí sa síce menej angažujú do politiky avšak vo svojich textoch sa často zaoberajú sociálnou nerovnosťou zväčša na základe osobných skúseností.

Zájmu výskumov unikajú aj ďalšie občianske aktivity mladých, napr. aktivity environmentálneho charakteru s politickým posolstvom ako sú tzv. hnutia guerilla gardening. Tieto hnutia sú zamerané na vyvolanie záujmu o správu mesta a vecí verejných prostredníctvom skrášľovania a zveľadovania zanedbávaných verejných priestorov. Napriek ich verejnoprospešnému dopadu sa tieto akcie pohybujú na hrane zákona a môžu byť inštitúciami kriminalizované a potláčané.

„Jedným z hlavných faktorov, ktoré robia mládežnícke programy úspešné je to, do akej miery mládež vníma priame dopady participácie v relatívne krátkom čase. Ak mládež má voči inštitúciám a tradičným formám participácie veľkú nedôveru a cítia sa odlúčení, musia participatívne programy preukázať svoju účinnosť už od začiatku.“

Aj napriek spoločnej zhode o význame participácie pre rozvoj komunitného života sa často zástupcovia mládeže stretávajú s tým, že nevedia podchytiť mladých kvalitnými programami pri veľkej preťažnosti inými povinnosťami (Milová & Stillerová, 2009). Ďalším problémom býva nedostatočne kompetentný personál špecificky pripravený na prácu s mládežou. Nezriedka sa objavujú aj komunikačné bariéry, kedy mládežnícky lídri ani nevedia, kde a do čoho sa môžu zapojiť, hoci by chceli.

Ukazuje sa, že jedným z hlavných faktorov, ktoré robia mládežnícke programy úspešné je to, do akej miery vníma mládež priame dopady participácie v relatívne krátkom čase. Ak mládež má voči inštitúciám a tradičným formám participácie veľkú nedôveru a cítia sa odlúčení, musia participatívne programy preukázať svoju účinnosť hneď od začiatku. Na druhej strane je problémom stále malá dostupnosť a atraktivita týchto programov, a to nielen pre znevýhodnené skupiny mládeže.

OBČIANSKE POZNATKY A SCHOPNOSTI MLADÝCH

Nízky záujem o politiku a aktívne zapájanie sa do diania v spoločnosti je často pripisované aj slabej informovanosti, nedostatočným vedomostiam a schopnostiam ľudí. Sú dokonca považované za predpoklad občianskej a politickej participácie.

Postoje k menšinám

Podnetom pre aktívne zapájanie sa môže byť aj vnímanie porušovania ľudských práv. Prieskum Gallovej-Kriglerovej (2006) poukázal na to, že v tomto ohľade prejavujú mladí ľudia (vo veku 14 až 16 rokov) istú ľahostajnosť. Schopnosť a ochotu aktívne pomôcť pri porušovaní ľudských práv vyjadrila len veľmi mála časť z nich. Najmä starší a vzdelanejší mladí ľudia vnímali citlivejšie znevýhodňovanie jednotlivých skupín a boli k nim aj najviac tolerantní (najmenej tolerantní sa ukázali byť študenti SOU). Negatívny postoj k Rómskej menšine vyjadrilo až 70 % mladých, ktorí sa vyjadrili, že vzťahy s touto skupinou sú zlé a že ich zlá situácia je spôsobená ich vlastnou neprispôbitosťou (82 %). K negatívne vnímaným skupinám patrili aj homosexuáli (40 %) a moslimovia, pričom až 40 % mladých sa vyjadrilo, že islam je hrozbou pre ich hodnoty. Za zmienku stojí aj názor mladých, že mládežnícke organizácie zásadnejším spôsobom neutvárajú ich postoje k týmto skupinám.

„Silne zakorenené predsudky mladých voči Rómom i homosexuálom môžu byť veľkou bariérou v boji proti diskriminácii a rešpektovaní ich práv.“

Podobný obraz o prejavoch intolerantného zmysľania u mladých ľudí vo veku 13 až 18 ro-

⁹ Regionálny výskum z prostredia mládeže z rómskych komunit (2009)

kov priniesol aj výskum UIPŠ (Bieliková a kol., 2009). Najmenšiu priazeň vyjadrili k ľuďom s odlišnou sexuálnou orientáciou, voči ktorej malo výhrady takmer 38% z nich. Rómovia sa aj v tomto prípade ukázali byť najnegatívnejšie vnímanou národnostnou menšinou, kedy až 39 % mladých súhlasilo s výrokom, že sú menejcennejší ako ostatní ľudia.

Obe štúdie poukazujú na silne zakorenené predsudky voči Rómom i homosexuálom, čo môže byť veľkou bariérou v boji proti diskriminácii a rešpektovaní práv týchto skupín.

Politické a občianske vedomosti študentov

Ako je to ale s úrovňou poznatkov a vedomostí mladých ľudí o politike, ktoré sú považované za predpoklad občianskej a politickej participácie? V rámci medzinárodného výskumu EUYOUNGART (Macháček, 2005) boli 8 otázkami skúmané predovšetkým faktické znalosti mladých ľudí o európskej a národnej politike¹⁰. Naši študenti (18 – 26 rokov) dosiahli dobré výsledky, pričom až 70 % malo správne poznatky o Európskej únii, jej členoch a symboloch. Ešte lepšie vedomosti mali o národnej politike (80-90% správnych odpovedí). Nadväzne sa v roku 2005 uskutočnil podobný výskum medzi stredoškólakmi a vysokoškólakmi, ktorí okrem faktických znalostí zisťoval aj schopnosť zhodnotiť princípy demokracie či základnú čitateľskú gramotnosť (odlíšiť tvrdenie a názor) (Macháček, 2005). Študenti vedeli správne odpovedať najmä na elementárne a faktické otázky, avšak určité problémy mali už s identifikovaním porušenia princípu rovnosti, nedemokratického správanie vlády či odlíšiť tvrdenie od názoru (až 25 – 30 % vysokoškólakov a 35 – 40 % stredoškólakov). Tieto zistenia ilustrujú skutočnosť, ako dôležité je popri študovaní faktov rozvíjať aj kritické myslenie (interpretovať, hodnotiť, vyvodzovať závery), ktoré sa ukazuje byť dôležitejšie pre schopnosť aktívne sa zapájať do diania v spoločnosti.

Komplexnejší pohľad na úroveň našich žiakov v čitateľskej gramotnosti nám však ponúkajú štúdie OECD PISA¹¹. Tu sa čitateľská gramotnosť definuje ako „porozumenie a používanie písaných textov, uvažovanie o nich a zaangažovanosť čitateľa do čítania za účelom dosahovania osobných cieľov, rozvíjania vlastných vedomostí a schopností a podieľania sa na živote spoločnosti... Čitateľská gramotnosť je vnímaná ako súhrn vedomostí, zručností a stratégií, ktoré jednotlivci budujú po celý život.“ (Koršňáková et al., 2010, s.10). Z hľadiska rozvoja občianskej spôsobilosti má potom čitateľská gramotnosť zásadný význam.

Naši žiaci dosahujú dlhodobo významne horšie výsledky v čitateľskej gramotnosti oproti ostatným krajinám OECD¹². Tieto umiestnenia predstavujú druhú úroveň čitateľskej gra-

motnosti z piatich (v roku 2009 bolo až 6 úrovní), čím sa Slovensko ocitá na „chvoste“ krajín OECD. Táto úroveň je zároveň považovaná iba za základnú úroveň čitateľských zručností. Výsledky tak hovoria o tom, že naši žiaci majú problém zostaviť samostatnú odpoveď a často neodpovedali na otvorené otázky. Veľmi náročné boli pre nich otázky k nesúvislým textom ako aj úlohy s grafmi, tabuľkami a formulármi. Ťažkosť majú s pochopením problému, interpretáciou textu a tvorbou záverov.

Zrejme najrelevantnejšou z hľadiska úrovne občianskej spôsobilosti sa javí Medzinárodná štúdia o občianstve a občianskej výchove z roku 2009 (Schulz et al., 2010). Zámerom štúdie bolo preskúmať, do akej miery jednotlivé krajiny pripravujú mládež na ich úlohu občanov. Vychádza pritom z myšlienky, že príprava na občianstvo zahŕňa rozvoj požadovaných vedomostí ako aj formovanie kladného vzťahu k občianstvu a účasti na činnostiach, ktoré s tým súvisia. Občianske vedomosti sú v tejto štúdii definované širšie. Zahŕňajú nielen porozumenie ale aj to, čo by sme bežne nazvali ako poznanie faktov. Občianske vedomosti sa tak týkajú poznania i porozumenia prvkov a pojmov týkajúcich sa občianstva a občianskej výchovy. Test pozostáva zo 79 položiek, ktoré sa obsahovo týkajú občianskej spoločnosti, občianskych princíпов, aktívnej účasti na dianí v spoločnosti a občianskej identity.

Naši žiaci sa z 38 krajín umiestnili na 11. mieste a dosiahli priemerné výsledky v porovnaní s ostatnými krajinami. Umiestnili sa napríklad lepšie ako Česi, Nóri či Angličania. Výsledky testu sú zoradené do troch úrovní občianskej spôsobilosti, pričom najvyššiu tretiu¹³ úroveň dosiahlo 37 %, druhú úroveň 22 % a prvú úroveň tiež 22 % našich žiakov (7 % bolo pod nižšou úrovňou). Pre porovnanie, prvé štyri krajiny (prevažne škandinávske) mali v najvyš-

šej úrovni vyše 50 % žiakov. Zaujímavé je tiež, že takmer vo všetkých krajinách dosiahli dievčatá významne lepšie výsledky v občianskych vedomostiach ako chlapci. Dôležité rozdiely sa ukázali aj medzi žiakmi, ktorú majú a nemajú zámer ísť voľiť. Tí, ktorí prejavili vôľu zúčastniť sa v dospelosti na voľbách mali aj významne viac vedomostí o občianskych záležitostiach. Podobná súvislosť sa ukázala aj so záujmom o politické a sociálne otázky. Avšak len malá časť z nich má záujem sa zapojiť aj do aktívnejších foriem participácie, ako je kandidovanie, pomoc pri kampaniach či členstvo v stranách

Podobný výskum (CIVED) občianskych vedomostí sa uskutočnil aj pred 10 rokmi (Torney – Purta et al., 2001) a porovnanie výsledkov ukázalo, že iba v jednej zo skúmaných krajín

„Poznatky našich žiakov významne prevyšujú schopnosť ich interpretovať. Vedia správne odpovedať na elementárne faktické otázky, avšak majú problémy s identifikovaním porušenia princípu rovnosti, nedemokratického správania vlády či odlíšiť tvrdenie od názoru. Množstvo faktov a informácii nepostačuje na to, aby potlačilo neschopnosť ich kriticky vyhodnocovať.“

¹⁰ 1. Turecko je člen Európskej únie. 2. EÚ má 25/27 členských štátov. 3. Vlajka EÚ je modrá s bielymi hviezdami. 4. EÚ má schválenú tzv. ústavnú zmluvu. 5. SNS je/nie je parlamentnou stranou. 6. Na Slovensku sa konajú parlamentné voľby každé 4 roky. 7. Prezident SR je... 8. Premiér má právomoc rozpustiť parlament.⁵ Flash Eurobarometer No. 319a (2011). Youth on the move February 2011 study young EU citizens' participation in society. (aged between 15 and 30), The Gallup Organization.

¹¹ Štúdie OECD PISA testujú čitateľskú, matematickú a prírodovednú gramotnosť u 15-ročných žiakov a uskutočňujú sa v pravidelných 3-ročných cykloch. Slovensko sa doposiaľ zapojilo do troch hodnotení v roku 2003, 2006 a 2009.

¹² V roku 2003 sme skončili zo 41 krajín na 29. až 31. mieste, v roku 2006 to bolo 23. až 26. miesto z 30 krajín OECD a v roku 2009 to bolo 25. až 29. miesto z 34 krajín OECD.

¹³ 3.úroveň je charakterizovaná schopnosťou používať poznatky a vedomosti na hodnotenie alebo obhajovanie politík, praktík a správania založených na porozumení občianskych práv a povinností.

došlo k významnému zlepšeniu. V 7 z 15 krajín, ktoré sa vtedy zúčastnili porovnateľnej časti, sa výsledky významne zhoršili (vrátane Slovenska). Slovensko sa vtedy umiestnilo na 7. mieste z 28 krajín a naši žiaci dosiahli nadpriemerné výsledky. Prieskum vtedy skúmal dve hlavné roviny občianskych vedomostí, a to poznatky a schopnosť interpretovať politickú komunikáciu. Už tu sa ukázalo, že poznatky našich žiakov významne prevyšujú ich schopnosť interpretovať.

Jedným z hlavných posolstiev týchto výskumov je, že ak nebudeme dostatočne rozvíjať schopnosť kriticky interpretovať a hodnotiť informácie u mladých, ako budú schopní posúdiť či obhájiť odlišné politiky a vládne rozhodnutia z hľadiska ich želanosti či účinnosti. Zrejme žiadne množstvo faktov a informácií nebude postačujúce na to, aby potlačilo neschopnosť ich kriticky vyhodnocovať.

Občianska výchova

Mohla by škola predstavovať priestor, kde by bolo možné žiakov a študentov rozvíjať v občianskych spôsobilostiach, ktoré im ešte chýbajú?

Škola poskytuje veľa príležitostí, kde je možné učiť sa participácii. Jednou je učenie sa demokratickým procesom prostredníctvom žiackych školských rád, kde fungujú ako aktívni partneri v rozhodovacích procesoch školy. Študenti môžu aktívne budovať kultúru školy napríklad tým, že budú vytvárať bezpečné prostredie a pomáhať v boji proti šikane. Ďalej sú to školské osnovy, ktoré zahŕňajú metódy a formy výučby, definovanie cieľov, obsahu či hodnotenia predmetov. Taktiež môžu participovať vo vlastnej triede (výzdoba, nástenky a pod.). Školy sú v neposlednom rade priestorom sociálneho života a vzájomnej interakcie a umožňujú realizovať študentské projekty, čím podporujú skutočnú participáciu a využívanie moci.

Vo všeobecnosti panuje zhoda, že by školy mali poskytnúť dostatočné informácie o štruktúrach, inštitúciách a predstavách o demokracii. Za týmto účelom sa začala do škôl zavádzať občianska výchova (u nás v predmete „Náuka o spoločnosti“).

Hodnoteniu úrovni občianskej výchovy sa venovala aj štúdia ICCS (Schulz, 2010). Učitelia v nej len zriedka spomenuli ako dôležité ciele občianskej výchovy rozvoj aktívneho občianstva. Takmer vo všetkých krajinách väčšina učiteľov uviedla, že sa s ich triedou zúčastnili kultúrnych aktivít (návšteva divadla, kina, hudobného vystúpenia či športového podujatia). Do aktivít ľudsko-právneho charakteru sa však žiaci podľa učiteľov zapájajú len zriedka. Slovenskí učitelia navyše poukázali na to, že sa nekladie dostatočný dôraz na vytváranie príležitostí pre zapojenie žiakov do rozhodovania školy či komunitných činností, analyzovanie a sledovanie

„Poznatky o občianstve sú často prezentované nepružne, pričom absentujú kritické témy. Demokracia je prezentovaná ako stabilná štruktúra a nie ako historicky formovaná inštitúcia, ktorá sa musí neustále udržiavať, aby fungovala.“

zmien v škole a komunite, reflektovanie a analyzovanie účasti na dianí a možností zapojenia sa. Za najdôležitejšie z hľadiska občianskej výchovy považujú rozvíjanie vedomostí a poznatkov o občianstve. Sústreďujú sa potom v prevažnej miere na odovzdávanie vedomostí a neostáva im čas na to, aby sa zameriavali aj na výchovný aspekt predmetov, a tak podporovali u svojich žiakov prepojenie teórie s praxou. Poznatky o občianstve sú často prezentované nepružne, pričom absentujú kritické témy. Demokracia je prezentovaná ako stabilná štruktúra a nie ako historicky formovaná inštitúcia, ktorá sa musí neustále udržiavať, aby fungovala. Učebnice sa málo venujú participatívnym štruktúram pre mládež. Náuka o spoločnosti sa nezriedka obmedzuje na filozofiu a témam o demokratických systémoch a procesoch sa nevenuje primeraná pozornosť. Poslanie náuky o spoločnosti podľa odborníkov nie je dokonca príprava na občiansky život ale na odlišné smery vysokoškolského štúdia.

Žiaci tak majú relatívne dosť poznatkov avšak málo príležitostí na „zažitie“ demokracie v škole. V tejto situácii potom neprekvapia zistenia PISA ohľadom nízkej úrovne čitateľskej gramotnosti či výsledky ICCS, kde naši žiaci síce dosahujú priemernú úroveň poznatkov o občianstve, ale majú už problémy s interpretáciou politickej komunikácie či využitím svojich znalostí.

Žiacke školské rady

S cieľom podporiť záujem a zvýšiť účasť mladých ľudí v štruktúrach zastupiteľskej demokracie bol v roku 2003 legislatívne¹⁴ vytvorený priestor na praktizovanie demokracie v škole a to vznikom žiackych školských rád. Tie umožnili všetkým žiakom zúčastňovať sa na rozhodovacích procesoch školy, zastupovať ostatných žiakov voči riaditeľovi a učiteľom, podávať návrhy a vyjadrovať vlastné názory na chod školy či voliť zástupcov školskej rady.

V roku 2004 malo ustanovenú žiacku samosprávu zhruba 33 %, pričom v roku 2011 to už bolo takmer 60 % (Bošňáková, 2004; Krošlák & Macháček, 2012). Najviac ich však vzniklo z iniciatívy vedenia školy, kým z vlastnej iniciatívy žiakov to bolo o polovicu menej.

Ako potvrdzuje prax, k najčastejším aktivitám, ktoré žiacke školské rady realizujú či ovplyvňujú patria najmä mimoškolské záujmové aktivity (imatrikulácie, plesy, športové súťaže) a individuálne problémy a spory žiakov s vedením školy a sú to následne práve tieto aktivity, ktoré od žiackej rady žiaci najčastejšie očakávajú – podporovanie poskytovania služieb v škole, organizovanie mimoškolských aktivít či zlepšenie vybavenia školy (Macháček, 2006; Krošlák & Macháček, 2012). Do úzadia zatiaľ ustupujú aktivity so silnejším dopadom na samotné fungovanie školy, ako je rozvoj odbornej činnosti, možnosti efektívneho hodnotenia učiteľov a žiakov, výber obsahu a metód vyučovania, vzdelávacie projekty, diskusie o školských osnovách či voľbe predmetov.

O fungovaní žiackej školskej rady má vedomosť vysoký počet žiakov (80 % v roku 2007). Do jej fungovania sa však aktívne zapája oveľa menej žiakov (27 %) a relatívne málo sa ich zúčastňuje aj na voľbách svojich zástupcov (30 %) (Macháček, 2006). Záujem kandidovať a zastupovať svojich spolužiakov má iba 1 z 10 žiakov. Až polovica žiakov vyjadrila nezáujem

podieľať sa na činnosti žiackej rady, najčastejšie z dôvodu nezájmu (30 %) a presvedčenia, že žiacke rady nič neovplyvnia (15 %). Určitým prekvapením je zistenie, že až 27 % žiakov je to jedno. Sú to však tí žiaci, ktorí dosahovali vyššiu úroveň občianskych vedomostí, ktorí sa aj častejšie zúčastňujú diania v škole i v komunite.

Fungovanie žiackych školských rád však čelí aj niekoľkým rizikám. Je to jednak už spomínaný relatívny nezáujem a určitá skepsa žiakov z jej fungovania, čo môže ohroziť v niektorých prípadoch jej pôsobenie až zánik, ak sa vedenie školy už unaví z nevyhnutnosti neustáleho podnecovania a starostlivosti o participáciu žiakov na živote školy. Ďalším problémom býva, že žiaci nie sú dostatočne informovaní o poslaní žiackych školských rád s potrebným predstihom. V neposlednom rade plynú niektoré nedostatky aj z neaktívneho prístupu zo strany vedenia školy, či už z pasivity alebo nezájmu učiteľov alebo nemožnosti vyjadriť sa aj k otázkam, ktoré sa neobmedzujú iba na kultúru školy (kultúrne podujatia, zábavné akcie, úprava okolia školy), ale týkajú sa aj obsahu, hodnotenia či disciplíny, ktoré sú určované výlučne „z hora“.

Miera a spôsob spoluúčasti žiakov na živote školy dobre odráža mieru a spôsob participácie občanov v živote spoločnosti. Sloboda bez vôle participovať a ochoty znášať zodpovednosť, je iba čiastočnou slobodou, nevyužitou možnosťou, ktorá otvára priestor ľahostajnosti. Nestačia len podmienky či zákon. Nezáujem a apatia vznikajú z každodennej skúsenosti, že veci sú už „hotové“ a nedajú sa zmeniť, že naše problémy sú neriešiteľné a návrhy nerealizovateľné.

„Nezáujem a skepsa žiakov z fungovania žiackych školských rád môže ohroziť jej pôsobenie, ak sa vedenie školy už unaví z nevyhnutnosti neustáleho podnecovania a starostlivosti o participáciu žiakov na živote školy.“

„Miera a spôsob spoluúčasti žiakov na živote školy dobre odráža mieru a spôsob participácie občanov v živote spoločnosti. Nezáujem a apatia vznikajú z každodennej skúsenosti, že veci sú už „hotové“ a nedajú sa zmeniť.“

VÝZVY A PROBLÉMY PARTICIPÁCIE – SUMA SUMARUM

Na záver sa pokúsime čiastočne spochybníť predstavu o mládeži ako o skupine, ktorá je najmenej občiansky aktívna bez ohľadu na ich životné podmienky. Veľakrát predstihujú staršie generácie v kreativite a rozsahu ich aktivít na internete. Zároveň budeme polemizovať aj s predstavou, že hlasovanie vo voľbách, podpora politických strán či dôvera vláde sú vždy vhodné ukazovatele občianskej aktivity mladých ľudí. V neposlednom rade poukážeme na to, že občianske a politické aktivity nie sú nevyhnutne prospešné a demokratické a vždy aj želané ciele pre mladých ľudí.

Neustále lamentovanie nad morálnym úpadkom

Výskumy neustále poukazujú na skutočnosť, že oproti dospelým sa mládež menej zaujíma o sociálne a politické otázky, menej o nich vie, menej dôveruje politickým autoritám a menej sa aktívne zapája do diania v spoločnosti. Nie je to však iba dôsledok veku ale jedná sa skôr o celkový a dlhodoboklesajúci trend u dnešnej generácie mládeže, ktorý sa chápe ako kríza či hrozba demokracii.

Vinu za to podľa viacerých nesie apatia či lenivosť mladých, nedostatok ohľadu a rešpektu, prípadne sú obviňované médiá či konzumný životný štýl, ktorému nie sú schopní odolávať. Toto pravidelné problematizovanie mladých ľudí je však skôr bariérou pre mládežnícku politiku. Neustále sa zaoberáme hrozbou pre sociálnu stabilitu kvôli nedisciplinovanej a výtržnickej mládeži. Ilustruje to aj vývoj skúmania mládežníckych kultúr, ktorý sa na začiatku 40 – 50 rokov sústreďoval najmä kriminálne a deviantné správanie mládeže (Walther et al. 2009). Mládeži sú tak často pripisované hodnoty mimo rámca bežných ľudí, označované ako alternatívna kultúra či subkultúra.

Toto lamentovanie nad morálnym stavom spoločností a morálneho úpadku mládeže je spoločnou témou druhej časti dvadsiateho storočia (Turiel, 2002). Za príčinu tejto morálnej krízy sa považované obrat k individualizmu či nedostatok záujmu pre zapojenie sa do komunity. Sklon lamentovať nad úpadkom spoločnosti a špecificky za to viniť mládež má však každá generácia. Historické udalosti ukazujú, že za týmito obvineniami sú predovšetkým stereotypy, nostalgia za minulými časmi ako aj neschopnosť rozpoznať morálne postoje tých, ktorí spochybňujú tradície. Nespokojnosť mladých s nespravodlivosťou mnohých sociálnych usporiadaní, tradíciami a zavedenými praktikami sa často mylne interpretuje ako nedostatok zodpovednosti voči spoločnosti či komunite. Je zároveň potrebné zdôrazniť, že mládež nie je jednoliata skupina a je pomerne rôznorodá (rodovo, etnicky, nábožensky, socio-ekonomicky a pod.). S tým sa spájajú aj rôznorodé názory na životné podmienky. Kategorizovať ich pojмами ako cynický, apatický či odtiahnutý neberie do úvahy komplexnosť postojov mladých voči ich komunitám. Mladí sú zároveň cynickí aj dúfajúci, kritickí aj zainteresovaní.

Nedostatočné vedomosti - výhovorka pre obmedzenie participácie?

Často sú za príčinu tohto stavu považované nedostatočné vedomosti a zručnosti mladých. Vzdelávanie a prístup k informáciám sa pokladajú za nevyhnutné pre zapojenie mládeže do diania v spoločnosti. Tento prístup k participácii je však výlučne postavený na nedostatku poznatkov u mládeži. Nedostatočné vedomosti mládeže sa následne využívajú na ospravedlnenie obmedzenia ich participácie (Loncle & Muniglia, 2008). Na druhej strane sa školské programy zameriavajú na výchovu občianstva pre budúcnosť s cieľom podporovať najmä zavedené a inštitucionalizované formy participácie. Učenie sa participácii je tak obmedzené a mládež často vníma vytvorené podmienky pre participáciu za málo podstatné alebo neefektívne. Učia sa, že participácia sa netýka dôležitých oblastí ich života ale len formálne učným okruhom. Mladí považujú dospelých za zodpovedných z nedostatku ich vlastnej neinformovanosti a myslia si, že im zámerne informácie zdržiavajú alebo šíria mylné informácie. Nedostatok informácii potom ide ruka v ruke s nedostatkom príležitostí pre zmysuplnú participáciu.

„Amorálne“ politické elity?

Možno je ale problém inde. Možno to nie je mládež, ktorá sa vzdialila občianskej spoločnosti, ale že sa politické elity vzdialili mládeži. Pokles záujmu o občiansku spoločnosť však môže súvisieť aj s jej tradičným chápaním, ktoré nie je pre mládež dostatočne zmysuplné.

Na občianstvo sa nazerá najmä ako na verejný prospech. Prevláda totiž predstava, že zapájanie sa do diania v spoločnosti za akýchkoľvek podmienok je brané ako samozrejme dobro a aktívne občianstvo ešte lepšie dobro (Banaji, 2008). Byť označený za dobrého občana často vedie práve vykonávanie tradičných aktivít, akými sú hlasovanie vo voľbách, členstvo v organizáciách, písomné či elektronické podávanie podnetov na inštitúcie, dobrovoľníctvo apod. Na druhej strane prejavy nedôvery, nespokojnosti, hnevu, cynizmu či protesty sú považované za nevhodné prejavy dobrého občana. Neangažovanosť mladých je následne chápaná ako deficit občianstva. Berie sa za samozrejme, že výsledky občianskych aktivít sú demokratické. Kto však určuje, čo je verejnoprospešné a koho tým vylučuje pri jeho definovaní? Aké formy participácie sú podporované tými, ktorí sa sťažujú na deficit mládež v občianskej a politickej sfére?

Aktivita nadovšetko?

Aktívne občianstvo je všeobecne považované za lepšie ako byť neaktívny. Aktivita je lepšia ako pasivita a stáva sa synonymom pre demokraciu, akoby boli ľahko zameniteľné. Je to však vždy tak? Aktivity, ktoré sú zamerané na obmedzenie práv istých skupín, so snahou vylúčiť iné skupiny z diania sa napriek tomu, že sa odohrávajú na verejnosti skupinou aktívnych občanov nepovažujú za občianske (Banaji, 2008). Mnohé extrémistické pravice strany deklarujú, že im ide o prospech verejnosti avšak v zmysle etnickej či národnej „čistoty“. To značí, že nie všetky občianske aktivity sú nevyhnutne späté s demokratickými princípmi. Chceme teda vyburcovať akékoľvek extrémistické skupiny, resp. je lepšie ak sa aj extrémistické skupiny aktívne zapájajú? Je lepšie podporovať akúkoľvek politiku, či už

autoritársku, násilnú, než žiadnu politiku, nedôveru, či skepticizmus?

Občianstvo sa tak javí ako istý druh etikety, kedy majú byť občania bez ohľadu na výsledok svojich aktivít neustále motivovaní a angažovaní do politického či spoločenského diania. Do akej miery je však toto chápanie dobrého občana v súlade so skutočnými životnými problémami mladých ľudí?

Odmietanie formalizovaných foriem participácie okrem iného vyjadruje, že sa mladí ľudia nevedia stotožniť a nájsť si svoje miesto v širšej spoločnosti. Existujúce formy participácie sú vnímané ako príliš vzdialené osobným problémom. Mladí ľudia dnes čelia viacerým životným výzvam a nenaplneným očakávaniam. Zažívajú väčšiu neistotu vo svojom živote (bývanie, práca, rodina pod.) a musia vynakladať viac úsilia pri prechode do dospelosti, ktorý sa predlžuje alebo odkladá. Život sa stal rôznorodejší, bez zaručených postupov úspechu, nie jasne nalinkovaný, rozšírili sa možnosti formovania identity. Tým sa pozornosť zo sociálnych a politických otázok presúva na zvládanie osobného života. Špecificky u znevýhodnenej mládeži, ktorá prejavuje ešte výraznejšiu neochotu zaujímať sa o dianie v politike či širšej spoločnosti to možno vnímať aj ako reakciu na ich skúsenosť, že sú ignorovaní a nerešpektujú sa ich nároky a práva. Prečo by sa mali v tomto prípade starať, ak sa o ich záujmy nik nestará?

„Urob si to po svojom“ – čo mladí (ne)robia?

Tiež treba vziať do úvahy, že mládež sa dnes zapája novým, odlišným spôsobom a nesmieme skľučiť iba k obmedzeniu sa na politickú participáciu, prípadne na zapájanie sa do krúžkov či organizácií na úkor ďalších foriem participácie. Čoraz väčší dôraz kladú na súkromné prejavy k sociálnym témam a preferujú politiku v štýle „urob si to po svojom“. Pre mladých sú čoraz viac atraktívnejšími autonómnejšie formy participácie. Sem patria napríklad petície, zbierky, „etický“ konzumný životný štýl či ekologické správanie. Tieto formy participácie ešte nie sú verejnosťou i tvorcami politik vnímané ako činnosti s politickým posolstvom. Podobne je to aj v prípade hudobných subkultúr, ktoré sú často ideologicky podfarbené ale aj inovatívne a tvorivo vyjadrované (napr. grafiti, breakdance a pod.)

Musíme sa pýtať, aké formy a podmienky participácie sú pre mládež atraktívne a zmysuplné. Ktoré formy prispievajú k ich uznaniu ako spoluobčanov a môžu viesť k zvýšeniu ich vplyvu na ich vlastné životy? Očakávame, že sa budú zapájať do diania v spoločnosti podľa zavedených a tradičných postupov alebo im umožníme zapájať sa aj tvorivo, kriticky a inovatívne? Je potrebné sa viac zamerať na to, čo a ako mládež robí, a nielen na to, čo nerobí.

REFERENCIE

Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Kerr, D., & Losito, B. (2010). Initial findings from the IEA International Civic and Citizenship Education study. Amsterdam: IEA. ISBN: 978-90-79549-06-1.

Arnstein, S. (1969). A Ladder of Citizen Participation. *Journal of the American Planning Association*, 35 (4), 216-224.

Banaji, S. (2008) The trouble with civic: a snapshot of young people's civic and political engagements in twenty-first-century democracies. *Journal of youth studies*, 11 (5). pp. 543-560. ISSN 1469-9680

Banaji, S. & Buckingham, D. (2009) The civic sell: young people, the internet, and ethical consumption. *Information, communication and society*, 12 (8). pp. 1197-1223. ISSN 1369-118X.

Bieliková, M. a kol. (2009). Prejavy intolerancie, násilia a extrémizmu u mladých ľudí vo veku 13 až 18 rokov. UIPŠ: Bratislava.

Feldmann-Wojtachnia, E., Gretschel, A., Helmissaari, V., Kiilakoski, T., Matthies, A., Meinhold-Henschel, S., Roth, R., & Tasanko, P. (2010). Youth participation in Finland and in Germany – Status analysis and data based recommendations. Finnish Youth Research Network Finnish Youth Research Society: Helsinki.

Gallová-Kríglerová, E. (2006). Prieskum názorov mladých ľudí pre potreby kampane „All different-all equal/Každý iný-všetci rovní.“ Iuventa:Bratislava.

Gyárfášová, O. & Velšic, M. (2002). Prvovoliči a druhovoliči vo volebnej kampani 2002 – I. časť. IVO: Bratislava.

Gyárfášová, O. (2006). Retrospektívny pohľad na volebné správanie. IVO: Bratislava.

Koršňáková, P., Kováčová, J., & Heldová, D. (2010). Národná správa OECD PISA SK 2009. NUCEM: Bratislava. ISBN 978 - 80 - 970261 - 4 - 1

Krošlák, S. & Macháček, L. (2012). Školská samospráva a občianska aktivizácia mládeže. Iuventa: Bratislava.

Kusá, Z. (2009). Regionálny výskum z prostredia mládeže z rómskych komunít. Iuventa: Bratislava. Nepublikovaná štúdia dostupná 28.10.2012 na http://www.iuventa.sk/files/documents/7_vyskummladeze/spravy/davm_033-zaverecna.sprava.pdf

Loncle, P. & Muniglia, V. (2008). UP2YOUTH: Youth participation, agency and social change. Thematic report for the UP2YOUTH project. Tübingen: IRIS.

M. Bošňáková (2004). Žiacke školské rady ako jedna z foriem participácie na živote spoločnosti. UIPŠ: Bratislava.

Macháček L. (2006). Žiacke školské rady: neformálne vzdelávanie k demokracii. *Mládež a spoločnosť*, 1, 1-12.

Macháček L. (2005). Participácia študentov na samospráve stredných a vysokých škôl Slovenska. Bratislava : Iuventa. ISBN 80-8072-045-2.

Macháček, L. (2005). EUYOPART Politická participácia mladých ľudí v Európe – Záverečná správa z výskumu. Trnava: CERYS FF UCM.

Macháček, L. (2008a). Občiansky deficit mládeže - Politická a občianska participácia študentov na Slovensku. Bratislava:IUVENTA. ISBN: 978-80-8072-075-9.

Macháček, L. (2008b). Úvod do politickej sociológie mládeže. Trnava: UCM.

Macháček, L. (2008c). Politická a hodnotová polarizácia študujúcej mládeže na Slovensku. *Mládež a spoločnosť*. 1, s. 35-48.

Macháček, L. (2009). Mladí občania a ich participácia vo voľbách do Európskeho parlamentu. *Mládež a spoločnosť*. 1, s.72-78.

Macháček, L. (2010). Slovenskí študenti ako prvovoliči vo voľbách do Európskeho parlamentu v roku 2009. ISBN 978-80-969686-4-0

Macháček, L., Podoláková, & E. Mihálik, J. (2010). Prvovoliči a ich volebné správanie. *Mládež a spoločnosť*. 2, s. 5-22.

Milová, S. & Stillerová, I. (2009). Participácia mladých ľudí na vybraných sídliskách miest Žilina a Martin s dôrazom na mestské sídliská. Iuventa: Nepublikovaná štúdia. Dostupná 28.10.2012 na http://www.iuventa.sk/files/documents/7_vyskummladeze/prieskumy-z%C3%A1vere%C4%8Dn%C3%A1%20spr%C3%A1va%20particip%C3%A1cia%20ml%C3%A1de%C5%BEE%20iuventa.pdf

Moravčíková, D., Hanová, M., Barát, P., & Prokeinová, R. (2010). Vidiek-Mládež-Participácia (Sociálna a občianska participácia vidieckej mládeže v NR kraji). Nepublikovaná štúdia. Dostupná 28.10.2012 na http://www.iuventa.sk/files/documents/7_vyskummladeze/spravy/davm028/sopvm_vnrkraj.pdf

Ondrej Gallo, & Peter Lenčo. (2009). Čo si myslia mladí – ich voľný čas a aktívna účasť na živote spoločnosti: Iuventa: Bratislava. ISBN 978-80-8072-078-0.

Sobihardová, Ľ. (2002). Participácia mládeže na živote miest a obcí. Nepochikovaná štúdia. Dostupná 28.10.2012 na <http://www.iuventa.sk/sk/Vyskum-mladeze/Vyskumy-katalog-dat/2002/Participacia-mladeze-na-zivote-miest-a-obci.alej>

Torney-Purta, J., Lehmann, R., Oswald, H., and Schulz, W. (2001). Citizenship and education in twenty-eight countries: civic knowledge and engagement at age fourteen. Amsterdam: IEA.

Turiel, E. (2002). Culture of morality: Social development, context and conflict. Cambridge University Press: New York.

Walther, A., Stauber, B., & Pohl, A. (2009): UP2YOUTH: Youth - Actor of Social Change. Final report for the UP2YOUTH project. Tübingen: IRIS.

Žúborová, V. (2010). Prvovoliči - študenti stredných a vysokých škôl TSK vo voľbách do NR SR 2010. Nepochikovaná štúdia. Dostupná 28.10.2012 na http://www.iuventa.sk/files/documents/7_vyskummladeze/spravy/hvtsk-1.pdf

Názov: Mládež a participácia – odkazy z výskumu

Autori: Ing. Martin Hulín
Mgr. Jana Miháliková, PhD.

Vydavateľ: IUVENTA – Slovenský inštitút mládeže, Bratislava

Grafika a tlač: VAV & ROSSI, s.r.o.

Rok vydania: 2011

Náklad: 2 000 ks

ISBN: 978-80-8072-136-7

IUVENTA – Slovenský inštitút mládeže je príspevková organizácia priamo riadená Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu SR. Pripravuje a riadi množstvo zaujímavých programov a projektov pre mladých ľudí, pracovníkov s mládežou a ľudí zodpovedných za mládežnícku politiku. Snaží sa o to, aby mladí ľudia poznali svoje možnosti, boli aktívni a pracovali na sebe tak, aby boli raz úspešní a uplatnili sa na trhu práce. IUVENTA vychováva mládež k ľudským právam, podporuje rozvoj dobrovoľníctva, vzdelávacie programy a tiež mladé talenty.

IUVENTA je realizátorom národného projektu v oblasti práce s mládežou KomPrax – Kompetencie pre prax, ktorý je podporený z Európskeho sociálneho fondu. Zároveň administruje Programy finančnej podpory aktivít detí a mládeže MŠVVaŠ SR ADAM, je národnou agentúrou programu EÚ Mládež v akcii a národným partnerom európskej informačnej siete pre mládež Eurodesk.

Kontakt: IUVENTA – Slovenský inštitút mládeže

Búdková 2

SK-811 04 Bratislava 1

tel.: (421-2) 59 29 61 12

fax: (421-2) 59 29 61 23

e-mail: iuventa@iuventa.sk

web: www.iuventa.sk, www.facebook.com/iuventa

